

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
РЕГУЛЮВАННЯ МАЙНОВИХ
І НЕМАЙНОВИХ ВІДНОСИН
В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ
ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ
ЛЮДИНО-ЦЕНТРИЧНОЇ
ЦИВІЛІСТИКИ**

Колективна монографія

*За редакцією
Є. Харитонова, О. Харитонової, І. Давидової, О. Сафончик*

Одеса
Фенікс
2025

УДК 341.321:32.019.51(063)
А 43

<https://doi.org/10.32837/11300.29619>

*Рекомендовано до друку рішенням вченої ради
Національного університету «Одеська юридична академія»
(протокол № 7 от 14 березня 2025 року)*

Рецензенти:

Майданик Р. А. - академік, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного права юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Гринько С. Д. - доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри приватного права Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова;

Маковій В. П. - кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін Одеського державного університету внутрішніх справ

За редакцією:

Є. Харитонов, О. Харитонов, І. Давидов, О. Сафончик

А 43 Актуальні проблеми регулювання майнових і немайнових відносин в умовах гібридної війни через призму людино-цен- тричної цивілістики : колективна монографія I за заг. ред. професорів: Є. Харитонов, О. Харитонов, І. Давидов, О. Сафончик. Одеса : Фенікс, 2025. - 512 с. - Режим доступу: <https://doi.org/10.32837/11300.29619>
ISBN 978-617-8430-52-8

Монографія містить підсумкові результати наукових досліджень представників школи людиноцентричної цивілістики за останні десять років, які присвячені аналізу правових питань впливу гібридної війни на регулювання майнових та немайнових відносин.

Розрахована на наукових та науково-педагогічних працівників, аспірантів, здобувачів вищої юридичної освіти, всіх, кого цікавить проблематика особливостей регулювання майнових та немайнових відносин в умовах гібридної війни.

УДК 341.321:32.019.51(063)

ISBN 978-617-8430-52-8

© Колектив авторів, 2025

Розділ 12. Цивільно-правова відповідальність за корупційні правопорушення в умовах гібридної війни (<i>Євген Харитонов, Олена Харитонova, Микола Білошкурський</i>)	384
Розділ 13. Актуальні проблеми захисту майнових прав людей похилого віку в умовах гібридної війни (<i>Денис Романовський</i>)	411
Розділ 14. Приватне будівельне право в Україні (<i>Ольга Квасніцька</i>).	431
Розділ 15. Застосування права ЄС і права держав-членів ЄС в Україні та права України в країнах ЄС (<i>Юрій Орзих</i>).	462
Список основних праць представників школи	489

Розділ 13

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЗАХИСТУ МАЙНОВИХ ПРАВ ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ

DOI 10.32837/11300.29665

Денис Романовський
аспірант кафедри цивільного права

Відповідно до наведених Міністерством соціальної політики України даних, в Україні мешкає близько 9 мільйонів осіб похилого віку. Це – кожен п'ятий мешканець міста та кожен третій мешканець села. Серед них – близько трьох мільйонів людей з інвалідністю, і їхня кількість зростає.¹ За даними Державної служби статистики України, станом на 1 січня 2022 року майже кожен 4 житель України є старшим з віком, ніж 60 років.² Відповідно до даних Світового банку, станом на 2023 рік, 29 відсотків населення України відповідають критеріям бідності,³ більшість це люди похилого віку, які є непрацевдатними або не можуть конкурувати на ринку праці. Люди похилого віку часто стикаються з великими перепонами у доступі до предметів першої необхідності, мають обмежений доступ до допомоги, інформації та послуг. Тому, є нагальна потреба у захисті майнових прав людей похилого віку, особливо в умовах гібридної війни, розв'язаної РФ на теренах нашої держави.

У даному розділі не будемо вдаватися до роз'яснення поняття «гібридна війна», розуміючи аксіому, що вона триває десятиліття, торкнулася всіх верств населення та впливає на всі сфери суспільного життя. Повністю погоджуючись із тезою, що проблеми приватного права в умовах гібридної війни доцільно розглядати з позицій полі-

¹ Міністерство соціальної політики України // URL: <https://www.msp.gov.ua/news/23668.html>

² Державна служба статистики України // дата звернення 06.02.2025 р. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/ds.htm

³ Listening to Citizens of UkraineThe Poverty and Human Impacts of Russia's Invasion of Ukraine // World bank report. URL: <https://thedocs.worldbank.org/en/doc/2c2d81f33cb64ac4695818d3cf988fa2-0080012024/original/Listening-to-Ukraine-Poverty-Note.pdf>

тично-соціологічного розуміння права, яке відноситься і до приватного права, адже приватно-правова методологія спрямована на регулювання відносин між приватними суб'єктами, кінцевим результатом є формування системи правових норм і правил, які визначають поведінку та взаємодію сторін договору, власників і користувачів майна, спадкодавців і спадкоємців, а також інших суб'єктів.¹

Тимчасово окуповані території, зона бойових дій та внутрішнє переміщення. Відповідно до Стратегії демографічного розвитку України на період до 2040 року, схваленої Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30.09.2024 р. № 922-р, станом на 01.01.2022 р. загальна чисельність населення України становила 42 млн. осіб, на липень 2024 р. – 35,8 млн. осіб, у тому числі на територіях, на яких органи державної влади здійснюють свої повноваження у повному обсязі – 31,1 млн. осіб ², тобто близько 5 млн. осіб перебувають на тимчасово окупованих територіях. Наявна також тенденція поступового повернення українців на тимчасово окуповані території або на території наближені до зони бойових дій, обґрунтована недостатньою підтримкою державою внутрішніх переселенців, проведенням рф так званої «націоналізації безгосподарного майна».^{3 4 5} Значна частка людей, що повертаються, є людьми похилого віку, які крім вищезазначених підстав, важко адаптуються на новому місці та сподіваються отримувати дві пенсії.⁶

¹ Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Гібридна війна та її вплив на розуміння приватного права. *Часопис цивілістики*. 2024. Вип. № 54.

² Стратегія демографічного розвитку України на період до 2040 року схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30.09.2024 р. № 922-р URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-2024-%D1%80#Text>

³ Щодо «узаконення» окупаційною владою нерухомого майна українців на тимчасово окупованих територіях (TOT) URL: https://ombudsman.gov.ua/news_details/shchodo-uzakonennya-okupacijnoyu-vladoyu-neruhomogo-majna-ukrayinciv-na-timchasovo-okupovanih-teritoriyah-tot

⁴ Wer geht freiwillig zurück in Putins Besatzungszone? URL: <https://www.spiegel.de/ausland/ukraine-warum-gehen-ukrainer-in-die-von-russland-besetzten-gebiete-zurueck-a-5453ad9a-3984-4843-92dd-4ff8120aab59>

⁵ Офіційно на окуповані території повернулися близько однієї тисячі українців – Мінсоцполітики URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-tysjacha-vpo-povernulysja-na-okupovani-terytoriji/33237780.html>

⁶ Вживати там дуже складно: чому деякі люди змушені повертатись на окуповані території URL: https://24tv.ua/povernennya-lyudey-timchasovo-okupovani-teritoriyi-yakaprichina_n2709255; Є причини: радник мера Маріуполя сказав, скільки реально людей повернулось в окуповане місто URL: https://24tv.ua/povernennya-lyudey-okupovaniy-mariupol-yaka-realna-tsifra_n2694332

Відповідно до Керівних принципів з питань внутрішнього переміщення, офіційно представлених в ООН у 1998 році, внутрішньо переміщені особи визначаються як окремі особи або групи осіб, яких змусили або примусили залишити свої домівки чи місця постійного проживання, зокрема внаслідок або для уникнення наслідків збройного конфлікту, масових проявів насильства, порушень прав людини, стихійних або спричинених людською діяльністю лих, і які не перетнули міжнародно визнані державні кордони. Ці Принципи спрямовані на забезпечення особливих потреб внутрішньо переміщених осіб у всьому світі. У них визначено права та гарантії, необхідні для захисту осіб від примусового переміщення, а також надання їм захисту та допомоги під час переміщення, а також під час повернення чи переселення та реінтеграції. Зокрема, частина 2 принципу 4 передбачає, що окремі категорії внутрішньо переміщених осіб, такі як діти, особливо неповнолітні без супроводу, вагітні жінки, матері з малолітніми дітьми, жінки, які очолюють домогосподарства, люди з інвалідністю та особи похилого віку, мають право на потрібні їм захист і допомогу, а також на ставлення, яке бере до уваги їхні особливі потреби.¹

У національному законодавстві, вперше визначення внутрішньо переміщеної особи надано у 2014 році в Законі України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», визначено, що внутрішньо переміщеною особою є громадянин України, який постійно проживає в Україні, якого змусили або який самостійно покинув своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, масових порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру. У подальшому визначення уточнено, а саме додано, що внутрішньо переміщеною особою, крім громадянина України, може бути іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні.²

За даними Міжнародної організації з міграції, станом на грудень 2024 в Україні налічується фактично понад 3,6 млн. внутрішньо пе-

¹ Guiding Principles on Internal Displacement URL: <https://www.unhcr.org/media/guiding-principles-internal-displacement>

² Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 1, ст. 1 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18/ed20241115#Text>

реміщених осіб.¹ Відповідно до даних Інформаційно-обчислювального центру Мінсоцполітики, станом на 02.01.2025 кількість зареєстрованих внутрішньо переміщених осіб складає понад 4,6 млн. осіб, з яких понад 1,4 млн. осіб віком понад 61 рік.²

Люди похилого віку на тимчасово окупованих територіях, у зоні бойових дій та після евакуації з них в статусі внутрішньо переміщених осіб, як одна з найбільш численних незахищених верств населення, у повсякденному житті постійно стикаються із проблемами приватноправового характеру, серед яких можливо виділити дві основні групи:

перша – пов'язана з наявністю публічного елементу (видача свідоцтв про народження, про смерть, про шлюб; медичних довідок; вчинення заповіту тощо);

друга – ті, що впливають з приватних взаємин між людьми або договірні (укладення та виконання договорів).

Щодо першої групи необхідно зазначити, що відповідно до статті 9 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» державні органи та посадові особи на тимчасово окупованій території діють лише відповідно до Конституції та законів України. Органи та посадові особи, створені поза законним порядком, вважаються незаконними, а їхні акти – недійсними, за винятком документів про народження, смерть та реєстрацію (розірвання) шлюбу, які додаються до заяви про державну реєстрацію відповідного акта.³ З огляду на вищезазначені положення закону, можемо зробити висновок, що державою визначено перелік дій, можливих для вчинення та подальшої верифікації (узаконолення) на території України. Тобто, необхідно отримати відповідний документ на тимчасово окупованій території, що підтверджує народження, смерть, реєстрацію (розірвання) шлюбу та звернутись із заявою до компетентного органу в Україні і отримати відповідний документ державного зразка. Проте на практиці

¹ Ukraine – Returns Report – General Population Survey Round 19 (January 2025) URL: <https://dtm.iom.int/reports/ukraine-returns-report-general-population-survey-round-19-january-2025>

² Аналітика/Дашборд/Внутрішньо переміщені особи. URL: <https://www.ioc.gov.ua/analytics/dashboard-vpo>

³ Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України». *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 26. Ст. 892.

навіть вказані дії є фактично неможливими, з огляду на відсутність спеціальної передбаченої процедури. Єдиним виходом є звернення до суду із заявою про встановлення юридичного факту в порядку окремого провадження, але і така конструкція не є досконалою.

Встановлення факту смерті на тимчасово окупованій території. Відповідно до частини 1, 6 статті 17 Закону України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» державна реєстрація смерті проводиться органом державної реєстрації актів цивільного стану на підставі: 1) документа встановленої форми про смерть, виданого закладом охорони здоров'я або судово-медичною установою; 2) рішення суду про встановлення факту смерті особи в певний час або про оголошення її померлою. Державна реєстрація смерті проводиться за заявою родичів померлого, представників органу опіки та піклування, працівників житлово-експлуатаційних організацій, адміністрації закладу охорони здоров'я, де настала смерть, та інших осіб.¹

Згідно з пунктом 1 глави 5 розділу III Правил державної реєстрації актів цивільного стану в Україні, затверджених наказом Міністерства юстиції України 18.10.2000 року № 52/5 визначено підстави для державної реєстрації смерті:

- лікарське свідоцтво про смерть (форма № 106/о), форма якого затверджена наказом Міністерства охорони здоров'я України від 08.08.2006 № 545, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 25.10.2006 № 1150/13024 (лікарське свідоцтво про смерть);
- фельдшерська довідка про смерть (форма № 106-1/о), форма якої затверджена наказом Міністерства охорони здоров'я України від 08.08.2006 № 545, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 25.10.2006 за № 1150/13024 (фельдшерська довідка про смерть);
- лікарське свідоцтво про перинатальну смерть;
- рішення суду про оголошення особи померлою;
- рішення суду про встановлення факту смерті особи в певний час;
- повідомлення державного архіву або органів Служби безпеки України у разі реєстрації смерті осіб, репресованих за рішенням несудових та судових органів;

¹ Про державну реєстрацію актів цивільного стану: Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 38. Ст.509.

- повідомлення установи виконання покарань або слідчого ізолятора, надіслане разом з лікарським свідоцтвом про смерть.¹

Звісно заявник не може надати жоден з перелічених документів встановленого державою зразка, адже вони видані на окупованій території, а орган державної реєстрації, що діє в межах своїх повноважень, не може вийти за їх рамки. Тому єдиним виходом в такій ситуації є звернення до суду. Так, підставою звернення до суду в порядку окремого провадження із заявою про встановлення факту смерті є стаття 317 Цивільного процесуального кодексу України. Згідно з положеннями якої, заява про встановлення факту смерті особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України, визначеній такою відповідно до законодавства, може бути подана членами сім'ї померлого, їхніми представниками або іншими заінтересованими особами (якщо встановлення факту смерті особи впливає на їхні права, обов'язки чи законні інтереси) до будь-якого місцевого суду України, що здійснює правосуддя, незалежно від місця проживання (перебування) заявника. Статтею визначено, що справи розглядаються невідкладно з дня надходження відповідної заяви до суду та підлягають негайному виконанню², проте жодних додаткових спеціальних вимог щодо способу доказування або необхідних документів процесуальне законодавство не містить.

Судова практика з вказаного питання також не є однозначною. Так, рішенням Новоукраїнського районного суду Кіровоградської області від 17.01.2025 по справі 396/108/25 задоволено заяву про встановлення факту смерті на тимчасово окупованій території України на підставі довідки про смерть, виданої органом окупаційної влади, так званим «Сімферопольським районним відділом ЗАГС Департаменту ЗАГС Міністерства юстиції Республіки Крим». В рішенні суду зазначено, що документи, які підтверджують факт смерті особи на тимчасово окупованій території України, видані органами окупаційної влади підтверджують факт смерті, однак, за формою та змістом не

¹ Правила державної реєстрації актів цивільного стану в Україні, затверджені наказом Міністерства юстиції України 18.10.2000 року № 52/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції від 24 грудня 2010 року № 3307/5) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0719-00#n1316>

² Цивільний процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, № 40-41, 42, ст. 492 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>

відповідають вимогам українського законодавства, а тому не можуть бути підставою для проведення реєстрації смерті особи в органах РАЦС Міністерства юстиції України, але суд прийшов до висновку, що факт смерті на тимчасово окупованій території є встановленим та задовольнив заяву.¹

Рішенням Святошинського районного суду міста Києва від 09.01.2025 по справі 759/26757/24 відмовлено в задоволенні заяви про встановлення факту смерті особи на тимчасово окупованій території України. Доказом факту смерті на тимчасово окупованій території виступало свідоцтво про смерть, видане органом окупаційної влади, так званим «Харцизьким відділом запису актів цивільного стану державної реєстраційної палати міністерства юстиції ДНР». Проте, на протигагу попередньо розглянутому рішенню, в даному випадку суд прийшов до висновку, що надані заявником документи відповідно до ст. 9 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» є недійсними на території України. Судом встановлено, що копія свідоцтва про смерть, виданого на території, де органи державної влади України тимчасово не здійснюють свої повноваження, за відсутності медичних документів про смерть, виданих закладом охорони здоров'я, не можуть бути достатніми та беззаперечними доказами на підтвердження смерті особи. Визначено, що підставами для державної реєстрації смерті особи може бути лікарське свідоцтво або інший медичний документ про смерть, що видані закладом охорони здоров'я.²

Також, наявна практика судів щодо відмови у відкритті провадження по справі, обґрунтована відсутністю звернення до компетентних органів України з метою реєстрації факту смерті та доказів отримання відмови у проведенні такої реєстрації. Так, ухвалою Козівського районного суду Тернопільської області від 04.02.2025 по справі 951/71/25 відмовлено у відкритті провадження у справі за заявою про встановлення факту смерті фізичної особи на тимчасово окупованій території. Судом зазначено, що положеннями ст. 9 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та право-

¹ Рішення Новоукраїнського районного суду Кіровоградської області від 17.01.2025 по справі 396/108/25. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124485643>

² Рішення Святошинського районного суду міста Києва від 09.01.2025 по справі 759/26757/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124361017>

вий режим на тимчасово окупованій території України» передбачено можливість реєстрації факту народження, смерті, реєстрації (розірвання) шлюбу особи в органі державної реєстрації на підставі документів, виданих на окупованих територіях.¹ Відповідно за такої ситуації, справа про оскарження рішення органу державної реєстрації підлягає адміністративній юрисдикції, і незрозуміло яким чином суд повинен буде скасувати та визнати незаконним таке рішення, адже у спеціальному законодавстві в сфері державної реєстрації актів цивільного стану, яким керується орган державної реєстрації при здійсненні своїх повноважень, відсутні жодні посилання на документи, видані на тимчасово окупованій території.

Аналізом Єдиного державного реєстру судових рішень, станом на 14.02.2025 року, тільки у 2025 році винесено більше 1 тисячі судових рішень у справах про встановлення факту смерті на тимчасово окупованих територіях, за період 2024 року – таких рішень більше 11 тисяч. Така ситуація створює значне навантаження на судову систему та з огляду на неоднозначність судової практики негативно впливає на захист прав заінтересованих осіб, у тому числі людей похилого віку, яким з метою перегляду соціальної допомоги, спадкування тощо, необхідно отримання свідоцтва про смерть близької людини.

На нашу думку, виходом з вказаної ситуації є внесення змін до законодавства в сфері державної реєстрації актів цивільного стану, в частині створення дієвого механізму, який буде відповідати принципу юридичної визначеності. Проектом Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей державної реєстрації актів цивільного стану, що відбулися на тимчасово окупованій Російською Федерацією території України та за межами України» від 28.02.2023 за № 9069, ініційованим Кабінетом Міністрів України, зокрема, передбачаються наступні зміни:

- виключення положення частини 4 статті 49 Цивільного кодексу України, в частині того, що народження фізичної особи та її походження, усиновлення, позбавлення та поновлення батьківських прав, шлюб, розірвання шлюбу, зміна імені, смерть підлягають обов'язковому внесенню до Державного реєстру актів

¹ Ухвала Козівського районного суду Тернопільської області від 04.02.2025 по справі 951/71/25. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124903013>

цивільного стану громадян в органах юстиції в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України;

- внесення змін до процесуального законодавства, в частині, можливості встановлення фактів шлюбу, розірвання шлюбу в порядку окремого провадження;
- внесення змін до Закону України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» в частині надання можливості проведення державної реєстрації актів цивільного стану на підставі медичних документів, що підтверджують факт народження чи смерті фізичної особи або документів, що підтверджують реєстрацію народження фізичної особи та її походження, шлюбу, розірвання шлюбу, смерті на тимчасово окупованій рф території України, виданих окупаційною адміністрацією рф.

Вважаємо необхідним розгляд вказаного законопроекту, який станом на 14.02.2025 не розглянутий, з урахуванням висновків, наданих Комітетами Верховної Ради України та Головним науково-експертним управлінням апарату Верховної Ради України. Зокрема, слухними є зауваження Комітету з питань прав людини, деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій України, національних меншин і міжнаціональних відносин щодо необхідності визначення критеріїв медичних довідок та документів, що підтверджують реєстрацію актів цивільного стану, виданих окупаційними адміністраціями, адже актуальна версія законопроекту передбачає беззаперечне прийняття вказаних документів органами реєстрації та не встановлює для них жодних критеріїв.¹

Також, необхідним є подальше вивчення можливості та напрацювання механізмів щодо вирішення проблем, пов'язаних із спадкуванням. Наприклад, на даний час є неможливою верифікація заповіту, вчиненого на тимчасово окупованій території. Касаційний цивільний суд у складі Верховного Суду в своїй Постанові від 28.08.2020 по справі 185/2052/19 прийшов до висновку, що заповіт, вчинений на тимчасово окупованій території є недійсним та не створює жодних правових наслідків, з огляду на положення Закону України «Про за-

¹ Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей державної реєстрації актів цивільного стану, що відбулися на тимчасово окупованій Російською Федерацією території України та за межами України № 9069 від 28.02.2023. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41464>

безпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України».¹

Щодо другої групи приватноправових проблем, які впливають з приватних взаємин між людьми, необхідно зазначити наступне. Статтею 11 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» передбачено, що набуття та припинення права власності на нерухомість на тимчасово окупованих територіях здійснюється за законодавством України за межами цих територій, якщо державний реєстратор не може виконати свої повноваження щодо реєстрації речових прав на нерухоме майно, орган реєстрації визначає Кабінет Міністрів України. Усі правочини щодо нерухомості на тимчасово окупованих територіях, укладені з порушенням законів України, є недійсними з моменту вчинення і не створюють правових наслідків, окрім тих, що пов'язані з недійсністю.

Тобто, всі реєстраційні дії щодо нерухомості, проведені на тимчасово окупованій території є недійсними, з моменту вчинення. Така конструкція є зрозумілою, та з точки зору держави цілком раціональною, адже надмірна легітимація дій окупаційної влади є недоцільною. Проте, на нашу думку, існує низка правочинів, можливість вчинення яких є важливим елементом життєдіяльності громадян України та реалізації їх приватних прав, зокрема людей похилого віку, на окупованій території. До таких правочинів, зокрема, можливо віднести договори купівлі-продажу майна та довічного утримання.

Щодо купівлі-продажу нерухомого майна, що знаходиться на тимчасово окупованій території, то законодавство передбачає можливість вчинення таких правочинів за межами тимчасово окупованої території відповідно до вимог законодавства України, та відсутній будь-який законодавчо передбачений механізм можливої конвалідації правочинів, вчинених на тимчасово окупованій території.

Необхідно зазначити, що Постановою Кабінету Міністрів України від 09.05.2013 № 469 «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо нотаріату, державної реєстрації та функціонування державних електронних інформаційних ресурсів в умовах воєнного стану» внесено зміни до Постанови Кабінету Міністрів

¹ Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 28.08.2020 по справі 185/2052/19 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91260421>

України від 06.03.2022 № 209 «Деякі питання державної реєстрації та функціонування єдиних та державних реєстрів, держателем яких є Міністерство юстиції, в умовах воєнного стану», відповідно до вказаних змін надано можливість проведення державної реєстрації та вчинення інших реєстраційних дій на територіях активних бойових дій, на яких функціонують державні електронні інформаційні ресурси.

Щодо укладення договорів довічного утримання, вважаємо важливим, відмітити актуальність даного правочину для людей похилого віку, особливо в період дії воєнного стану. Відповідно до положень статей 745, 748 Цивільного кодексу України договір довічного утримання (догляду) укладається в письмовій формі та підлягає нотаріальному посвідченню, а набуття права власності набувачем відбувається відповідно до ст. 334 ЦК України, якою передбачено виникнення прав на нерухоме майно, що підлягають державній реєстрації, з дня такої реєстрації відповідно до закону. Виконання вказаних положень закону на практиці є проблематичним, особливо для осіб похилого віку, що знаходяться на тимчасово окупованій території.

Вважаємо доцільною думку щодо необхідності створення законодавчого підґрунтя для реінтеграції територій, які перебувають (перебували) в тимчасовій окупації, а саме щодо необхідності переукладення правочинів, які були там вчинені, за законодавством України.¹ Також, необхідно надалі розвивати законодавство, а саме застосовувати методи цифровізації до усіх можливих процесів в державі, звісно на даний час ніхто не зможе замінити нотаріальне посвідчення договору та його державну реєстрацію, проте на період воєнного стану є доцільним створити конструкцію, в якій можливо засвідчення намірів сторін щодо укладення договору довічного утримання. Така конструкція у подальшому зможе у більшості випадків захистити права та інтереси сторін за договором, в разі відсутності спору.²

В контексті вищезазначених проблем, необхідно відмітити важливість міжнародної практики. Консультативним висновком «Юридичні наслідки для держав щодо триваючої присутності Південної Африки у Намібії» від 21.06.1971 Міжнародний суд ООН сформував «Намібій-

¹ Харитонов С. О., Білошкурський М. М. Проблемні питання конвалідації недійсних правочинів, учинених на тимчасово окупованих територіях та «сірій зоні». *Часопис цивілістики*. 2024. Вип. № 54.

² Романовський Д. С. Договір довічного утримання в умовах воєнного стану. *Часопис цивілістики*. 2024. Вип. № 53.

ські винятки», відповідно до яких, документи, видані окупаційною владою, можуть враховуватися, якщо їх невизнання призводить до серйозних порушень прав громадян. Це не означає легітимізацію окупаційної влади, а спрямоване на захист прав людей, які проживають на окупованих територіях, як у власній країні, так і за її межами.¹ У подальшому, 10.05.2001, Європейським судом з прав людини винесено рішення по справі «Кіпр проти Туреччини». Причиною подання заяви була військова агресія Туреччини проти Кіпру, внаслідок чого частина території Кіпру перебуває є окупованою та на ній створено Турецьку Республіку Північного Кіпру (надалі – ТРПК), яка визнана лише Туреччиною. Так, в параграфі 92 вказано, що суд вважає очевидним, незважаючи на можливі застереження з боку грекокіпріотської громади у північній частині Кіпру щодо судів «ТРПК», що відсутність таких інститутів впливала б на погіршення становища членів цієї громади. Окрім того, визнання ефективності цих інститутів в обмеженому сенсі з погляду захисту прав людей, які проживають на цій території, жодним чином не робить, на думку Суду і відповідно до Консультативного висновку Міжнародного суду, «ТРПК» законною. Відповідно до параграфу 96 встановлено, що Консультативний висновок Міжнародного суду, який слід розглядати в сукупності з виступами і поясненнями деяких членів суду, чітко показує, що в ситуаціях, подібних до тих, що наводяться в цій справі, зобов'язання ігнорувати, не брати до уваги дії існуючих *de facto* органів та інститутів далеке від абсолютного. Для людей, які проживають на цій території, життя триває. І це життя потрібно зробити більш стерпним і захищеним від влади *de facto*, включаючи й їхні суди; і саме в інтересах жителів цієї території дії згаданої влади, які стосуються сказаного, не можуть просто ігноруватися третіми країнами або міжнародними організаціями, особливо судами, зокрема і цим. Думати інакше означало б зовсім позбавити людей, які проживають на цій території, всіх їхніх прав щоразу, коли вони обговорюються в міжнародному контексті, це також означало б позбавити їх навіть мінімального рівня прав, які їм належать.²

¹ Legal Consequences for States of the Continued Presence of South Africa in Namibia (South West Africa) notwithstanding Security Council Resolution 276 (1970). URL: <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/53/053-19710621-ADV-01-00-EN.pdf>

² Європейський суд з прав людини. Справа «Кіпр проти Туреччини» Case of Cyprus v. Turkey (Заява № 25781/94). Проект Ради Європи «Посилення захисту прав людини внутрішньо переміщених осіб», 2016. URL: <https://rm.coe.int/16806b5964>

У підсумку, погоджуємось із наступними тезами: покладення всіх негативних наслідків окупації на цивільне населення окупованих територій є несправедливим; держава повинна частково взяти відповідальність за наслідки окупації для своїх громадян та запровадити механізми врахування інформації з документів, виданих окупаційною владою, з наступних причин:

- політика рф завдає значної шкоди жителям тимчасово окупованих територій України, породжуючи страх та невизначеність у їхніх відносинах з українською державою, а чітке визначення та пояснення підходів до документів, виданих окупаційною владою, допоможе зменшити ці негативні наслідки;
- системна робота над цими питаннями вже сьогодні сприятиме ефективному плануванню та реалізації заходів із відновлення української влади після деокупації.¹

Реалізація права на евакуацію людьми похилого віку. Суттєвою проблемою перебування людей похилого віку на тимчасово окупованій території або у зонах бойових дій є також відсутність стійкої підтримки від держави направленої на переїзд або евакуацію на підконтрольну Україні територію, адже страх перед невідомістю, відсутність достатньої соціальної допомоги та житла змушують людей залишатись.^{2 3}

Відповідно до положень пункту 19 частини 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» одним із заходів правового режиму воєнного стану передбачено проведення евакуації населення у разі виникнення або загрози виникнення надзвичайної ситуації, а також із зон збройних конфліктів (з районів можливих бойових дій) у безпечні райони.⁴ Статтею 33 Кодексу цивільного захисту України передбачено заходи з евакуації, зокрема обов'язкову евакуацію населення у разі

¹ Аналітична записка. Якими можуть бути підходи щодо документів, виданих в окупації? URL: https://www.vplyv.org.ua/wp-content/uploads/2025/02/document_UA_web.pdf

² «Уб'ють в своїй хаті, старий вже, все одно». Попри наближення фронту жителі села на Дніпропетровщині не хочуть виїжджати. URL: <https://suspilne.media/dnipro/947039-ubut-v-svoij-hati-starij-vze-vse-odno-popri-nablizenna-frontu-ziteli-sela-na-dnipropetrovsini-ne-hocut-viizdzati/>

³ Чому люди не евакуюються з прифронтових регіонів: волонтерка озвучила головну причину. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/chomu-lyudi-ne-evakuyuyutsya-z-prifrontovih-regioniv-volonterka-ozvuchila-golovnu-prichinu-2487253.html>

⁴ Про правовий режим воєнного стану: Закон України. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 28. Ст. 250 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>

виникнення загрози збройних конфліктів (з районів можливих бойових дій, які визначаються Генеральним штабом Збройних Сил України на особливий період, у безпечні райони). Також вказаною статтею передбачено, що ефективне реагування на масове переміщення населення потребує міжвідомчої координації, співпраці та об'єднання ресурсів і забезпечується шляхом, зокрема створення мобільних груп, оснащених спеціалізованими броньованими транспортними засобами, для пошуку та вивезення вразливих категорій населення (осіб з інвалідністю, людей похилого віку, дітей та інших) із осередків ураження та районів ведення активних бойових дій та облаштування місць для тимчасового перебування переміщених осіб, в яких можливе їх проживання та харчування, у тому числі у спеціалізованих установах для прийому осіб з інвалідністю, людей похилого віку, дітей-сиріт тощо.¹

Згідно Порядку проведення евакуації у разі загрози виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 30.10.2013 р. № 841 визначено органи з евакуації, їх функції та завдання; планування евакуації населення; порядок проведення евакуації; розміщення евакуйованого населення. Також, вказаним Порядком передбачено право на відмову від евакуації.²

Порядком виявлення осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення, які проживають у зоні надзвичайної ситуації або можливого ураження, та організації їх супроводження, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 18.04.2018 р. № 282, передбачено механізм здійснення заходів обласними, Київською міською, районними та районними у м. Києві держадміністраціями, виконавчими органами міських, районних у містах (у разі утворення) рад щодо виявлення осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення (далі – особи), які залишилися проживати в зоні надзвичайної ситуації або можливого ураження, та організації супроводження таких осіб.³

¹ Кодекс цивільного захисту України. *Відомості Верховної Ради*. 2013. № 34-35. Ст. 458 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#n605>

² Постанова Кабінету Міністрів України від 30.10.2013 р. № 841 «Про затвердження Порядку проведення евакуації у разі загрози виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/841-2013-%D0%BF#n102>

³ Постанова Кабінету Міністрів України від 18.04.2018 р. № 282 «Про затвердження Порядку виявлення осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення, які проживають у зоні надзвичайної ситуації або можливого ураження, та організації їх супроводження». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/282-2018-%D0%BF#n8>

Відповідно до Порядку тимчасового переміщення (евакуації) дітей та осіб, які проживають або зараховані до закладів різних типів, форм власності та підпорядкування на цілодобове перебування, та їх повернення за місцем постійного проживання (перебування), а в разі виїзду за межі України – в Україну, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 01.06.2023 р. за № 546 визначено механізм забезпечення безпеки дітей та осіб, які проживають або зараховані на цілодобове перебування до закладів різних типів, форм власності та підпорядкування (далі – діти та особи), під час воєнного стану шляхом вжиття у разі потреби заходів до їх тимчасового переміщення (евакуації), забезпечення розміщення, належного догляду, виховання, а також повернення за місцем їх постійного проживання (перебування), а в разі виїзду за межі України – в Україну.

Дія зазначеного Порядку, зокрема, розповсюджується на відділення надання соціальних послуг в умовах цілодобового перебування/проживання центрів надання соціальних послуг; геріатричні пансіонати; будинки-інтернати для громадян похилого віку та осіб з інвалідністю, спеціалізовані будинки для ветеранів війни та праці, громадян похилого віку та осіб з інвалідністю. Групи осіб, які можуть бути тимчасово переміщені (евакуйовані) відповідно до Порядку, зокрема є особи похилого віку, особи з інвалідністю, які проживають в закладах або зараховані до них на цілодобове перебування, отримують соціальні послуги із стаціонарного догляду, паліативного догляду, підтриманого проживання. Порядком також передбачено право на відмову від евакуації повнолітніх дієздатних осіб і, що у разі якщо такими особами надано письмову відмову від їх евакуації, керівник закладу разом з обласною, Київською міською військовою адміністрацією вирішує питання щодо подальшого місця перебування таких осіб, проте жодного уточнення шляхів вирішення такого питання порядком не передбачено.¹

Також, Постановою Кабінету Міністрів України 21.10.2022 за № 1195 затверджено Порядок використання коштів з рахунка Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій для задоволення потреб осіб, евакуйованих із населених пунктів, що роз-

¹ Постанова Кабінету Міністрів України від 01.06.2023 р. № 546 «Про тимчасове переміщення (евакуацію) дітей та осіб, які проживають або зараховані до закладів різних типів, форм власності та підпорядкування на цілодобове перебування, та їх повернення». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/546-2023-%D0%BF#n18>

ташовані в районах проведення воєнних (бойових) дій (можливих бойових дій), у безпечні райони, та осіб, які проживають в деокупованих населених пунктах, відповідно до якого, визначено механізм здійснення видатків та використання коштів для задоволення потреб осіб, евакуйованих із населених пунктів, що розташовані в районах проведення воєнних (бойових) дій (можливих бойових дій), у безпечні райони, та осіб, які проживають в деокупованих населених пунктах, що надійшли як добровільні внески (благодійні пожертви) від фізичних та юридичних осіб приватного права та/або публічного права на рахунок Мінреінтеграції, відкритий у Національному банку (далі – кошти), які є джерелом формування спеціального фонду державного бюджету. Кошти відповідно до даного Порядку спрямовуються на наступні цілі:

1) грошову допомогу цивільному населенню, яке евакуюється, – разову виплату готівкових коштів особам, які евакуйовані із населених пунктів, що розташовані в районах проведення воєнних (бойових) дій (можливих бойових дій), у безпечні райони та не отримували допомогу за рахунок коштів міжнародних організацій;

2) грошову допомогу цивільному населенню деокупованих населених пунктів – разову виплату готівкових коштів особам, які проживають в деокупованих населених пунктах та не отримували допомогу за рахунок коштів міжнародних організацій;

3) задоволення продовольчих потреб – закупівлю продуктів харчування, зокрема дитячого харчування, питної води, та їх доставку до місць призначення;

4) забезпечення одягом та взуттям, товарами першої необхідності, гігієнічними засобами – закупівлю одягу, взуття, товарів першої необхідності, гігієнічних засобів та їх доставку до місць призначення;

5) забезпечення медичними засобами – закупівлю лікарських засобів, імунобіологічних препаратів (вакцин), медичних виробів, допоміжних засобів до них та їх доставку до місць призначення;

6) евакуацію/вивезення/переміщення цивільного населення з районів проведення воєнних (бойових) дій (можливих бойових дій) у безпечні райони, зокрема на оплату транспортних послуг, пально-мастильних матеріалів;

7) оплату транспортування гуманітарних вантажів, послуг для зберігання гуманітарної та іншої допомоги на території України;

8) облаштування місць компактного проживання громадян, які у зв'язку з проведенням воєнних (бойових) дій залишили місце проживання/перебування (вимушених переселенців);

9) компенсацію витрат власних коштів, понесених АТ “Укрпошта” за період з 9 червня 2023 р. до 15 серпня 2023 р., для виплати грошової допомоги цивільному населенню, яке евакуюється, передбаченої підпунктом 1 цього пункту, з урахуванням коштів, які не виплачені АТ “Укрпошта” та потребують повернення на рахунки Мініреінтеграції за період до 9 червня 2023 року;

10) на забезпечення здійснення заходів з повернення дітей, депортованих або примусово переміщених і таких, що перебувають під ризиком депортації та/або примусового переміщення (компенсацію за понесені витрати юридичної особи (оплату вчинюваних нотаріальних дій (у разі звернення), вартості проїзду, добових, проживання дитини та її законного представника або уповноваженої особи під час поїздки та забезпечення речами першої необхідності); виплату законному представнику одноразової грошової допомоги на дітей та компенсацію вартості оренди житлових приміщень після їх повернення за умови фактичного проживання в них строком не більш як два місяці (у разі потреби). Вказана допомога виплачується в розмірі 3 тис. гривень – для осіб з інвалідністю та дітей; 2 тис. гривень – для інших осіб. Вказана грошова допомога цивільному населенню виплачується у готівкових коштах особам, які проживають у деокупованих населених пунктах, не мають і не мали статусу внутрішньо переміщених осіб та особам, які евакууються із населених пунктів, що розташовані в районах проведення воєнних (бойових) дій (можливих бойових дій), у безпечні райони.¹

Тобто, законодавством передбачено весь спектр заходів пов'язаних із евакуацією із зони бойових дій або наближеної території, включно із подальшим розміщенням евакуйованих. Проте на практиці евакуйовані люди стикаються з проблемами пов'язаними із подальшим проживанням та соціальним забезпеченням. Тому, відмова від евакуації або повернення до зони бойових дій чи на тимчасово окуповані території, особливо людей похилого віку, може пояснюватись через ряд причин або їх сукупність, серед яких:

¹ Романовський Д. С. Реалізація права на евакуацію людьми похилого віку. *Одеські гуманітарні цивільні читання: Приватне право, як концепт в умовах війни, людський вимір*: Всеукраїнська наукова конференція. Одеса. 12.12.2024

- емоційна прив'язаність до домівки людини похилого віку;
- страх перед невідомістю, адже евакуація може відбуватись до незнайомих місць, втрачається звичний спосіб життя;
- відсутність достатньої підтримки від держави, направленої на забезпечення базових потреб;
- стан здоров'я;
- необхідність доглядати своє майно через страх відсутності чіткого та дієвого механізму компенсації його втрати.¹

Водночас, відсутній законодавчо передбачений механізм евакуації з тимчасово окупованої території. Державні установи та волонтерські організації, надають підтримку, у вигляді гарячих ліній, де можуть повідомити шлях евакуації, проте відсутня будь яка фізична підтримка людини на цьому шляху. Також, ускладнено процес евакуації, з огляду на відсутність гуманітарних коридорів на кордоні з тимчасово окупованими територіями або рф.² Вказані проблеми потребують уваги з боку держави, а також закріплення відповідного правового регулювання.

Висновки. Триваюча гібридна війна рф проти України, подальша відкрита збройна агресія, тимчасова окупація значної частини території, внутрішнє переміщення населення, все це постійно породжує велику кількість проблем правового характеру, як для населення, так і для держави. В першу чергу, страждає населення, яке через недосконалість механізмів правового регулювання, стикається з проблемами цивільно-правового характеру. Держава, в свою чергу, не встигає за впровадженням змін, в результаті поступово з'являються правові проблеми, що потребують екстреного рішення. Такі цивільно-правові питання найбільше завдають шкоди вразливим категоріям населення, серед яких численну групу становлять люди похилого віку.

В контексті необхідності змін, вважаємо терміновим вирішення питання щодо визнання деяких документів (про народження, смерть та

¹ Постанова Кабінету Міністрів України від 21.10.2022 № 1195 «Деякі питання використання коштів для задоволення потреб евакуйованих осіб та осіб, які проживають в деокупованих населених пунктах». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1195-2022-%D0%BF#Text>

² «Людину не кинемо». Як волонтери Helping to Leave евакуують українців з окупації і депортації? URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/ty-iak-volontery-helping-to-leave-evakuyuyut-ukrayintsiv-z-okupatsiyi-i-deportatsiyi/33145363.html>

реєстрацію (розірвання) шлюбу), виданих на тимчасово окупованих територіях, з обов'язковим визначенням критеріїв такого прийняття. Або, прийнятним в даному випадку, на нашу думку, є внесення змін у законодавство щодо надання для судів чітких критеріїв розгляду справ про встановлення юридичного факту. Адже відсутність останніх порушують принцип юридичної визначеності, а місцеві суди, у свою чергу, з огляду на завантаженість, не завжди можуть надати необхідну оцінку поданим документам.

Також, з огляду на збільшення кількості населення на тимчасово окупованих територіях, вбачається необхідність регулювання відносин в сфері спадкування за заповітом. Адже відсутність можливості верифікації заповіту, вчиненого на тимчасово окупованих територіях, значно впливає на права людей, особливо похилого віку, які не можуть за станом здоров'я або з інших причин, виїхати на підконтрольну Україні територію з метою вчинення заповіту.

Суттєвою проблемою є відсутність механізму можливої конвалідації правочинів, вчинених на тимчасово окупованій території, зокрема щодо нерухомості або довічного утримання. З даного питання є доцільним збільшення можливостей цифровізації та внесення в законодавство конструкції переукладення правочинів, вчинених за час тимчасової окупації, за законодавством України. Такий підхід може забезпечити законодавче підґрунтя для подальшої реінтеграції територій.

Вбачається необхідність удосконалення процесу евакуації, а саме в частині евакуації людей похилого віку з спеціалізованих закладів, розроблення алгоритму дій, в разі відмови від евакуації. Також, важливим є впровадження законодавчого механізму евакуації з тимчасово окупованих територій.

Важливим елементом політики держави в сфері законодавства щодо тимчасово окупованих територій та відносно внутрішньо переміщених осіб, особливо похилого віку, має виступати людиноцентричність. Люди, що залишилися на тимчасово окупованих територіях повинні відчувати приналежність до України та мати можливість евакуації на підконтрольну територію із наданням подальшої якісної підтримки від держави.

Тому цілком очевидно, що війна, зокрема гібридна, вимагає значного підвищення ефективності правового регулювання. Це передба-

чає створення належної нормативної бази, заснованої на політологічно-соціологічному підході до права та поєднанні приватно-правових і публічно-правових методів регулювання цивільних відносин.¹

Ключові слова: майнові права, люди похилого віку, тимчасово окуповані території, внутрішньо переміщені особи, евакуація, встановлення фактів, що мають юридичне значення, договір.

¹ Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Гібридна війна та її вплив на розуміння приватного права. *Часопис цивілістики*. 2024. Вип. № 54.